

ПЕРИЦА ШПЕХАР, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за археологију, Београд
НАТАША МИЛАДИНОВИЋ-РАДМИЛОВИЋ, Археолошки институт, Београд
СОЊА СТАМЕНКОВИЋ, Археолошки институт, Београд

КАСНОАНТИЧКА НЕКРОПОЛА НА ЛОКАЛИТЕТУ ДАВИДОВАЦ–ЦРКВИШТЕ

УДК: 904:726.8(497.11)"01/04" ; 902.2(497.11)"2011"

DOI: 10.2298/STA1363269S

Оригинални научни чланак

e-mail: perica.spehar@gmail.com

Примљено: 20. фебруар 2013.

Прихваћено: 23. април 2013.

Апстракт. – У селу Давидовцу, удаљеном 9,5 километара југозападно од Врања, на потесу Црквиште, спроведена су археолошка истраживања. Том приликом су констатовани остаци мањег бронзанодопског насеља, изнад којег се касније формирао касноантички хоризонт. Поред скромних насеобинских остатака, откривена је и касноантичка некропола, од које су овом приликом истражене две засведене гробнице и девет гробних конструкција. Како су гробне целине највећим делом биле још раније опљачкане, скелетни остаци покојника констатовани су у гробницама и једном гробу.

Кључне речи. – Дарданија, некропола, касна антика, засведене гробнице, реуматоидни артритис, *fluorosis*.

У Врањској долини, 9,5 километара југозападно од Врања (сл. 1),¹ лежи село Давидовац, у коме су још средином 20. века, на више места, уочени археолошки остаци из античког и касноантичког периода. У југозападном делу села, на потесу Градиште, смештеном на платоу површине неколико хектара, тада су констатовани темељи грађевина од камена везаног малтером и остаци римског бунара. Осим тога, откривена су и два оловна саркофага са очуваним скелетима дужине око 1,50 m, две сребрне статуете Јупитера, два ауреуса, Констанција Хлора (293–306) и Максимиана Даја (305–313),² и остава од 13 примерака златног новца из 4. века, чије прецизније хронолошко опредељење није познато.³

Током поменутог рекогносцирања, на супротном, североисточном крају села, уочен је потес Црквиште, који се простире око данашње Цркве Св. Ђорђа и сеоског гробља. По казивању мештана, овде

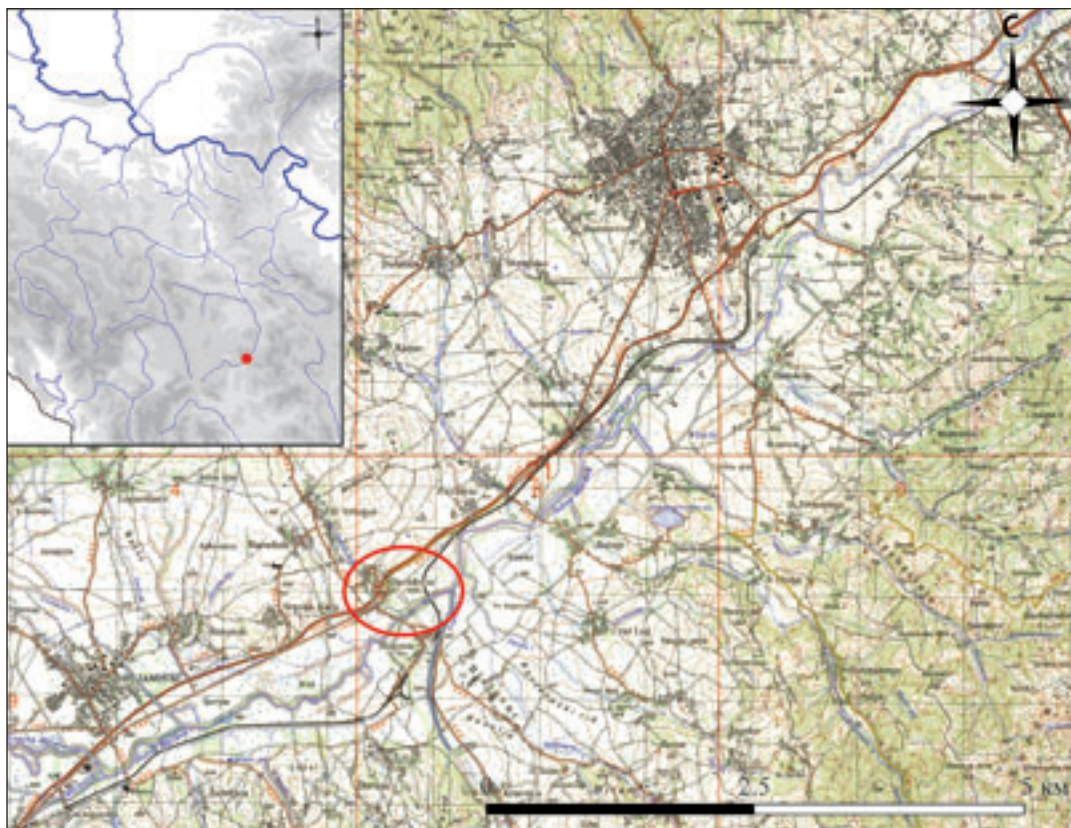
је, у порти цркве, око 20 m северно од ње, са леве стране пута за Доњи Вртогош, ископан гроб зидан од опека и тегула, док су источно од цркве, приликом копања рака на сеоском гробљу, констатовани остаци римских зиданих гробница. Гробне конструкције, фрагментоване људске кости, као и сестерцији Антонина Пија (138–161), откривени су и приликом подизања кућа и других објеката у селу. Осим тога, 1961. године, приликом изградње аутопута, недалеко од порте, откопана је и једна засведена гробница од опеке и малтера, у којој је нађен новац,

¹ Подлога за географску карту Србије добијена је од др М. Миљковића.

² Поменута два златника кована су у периоду између 1. 5. 305. године и 25. 7. 306. године. Упоредити: RIC VI, 15, 117.

³ Јовановић 1966, 316; Булатовић 2000; Томовић, Фидановски 2005, 29.

* Чланак је настао као резултат рада на пројекту: *Процеси урбанизације и развоја средњовековној друштва* (бр. 177021), Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Сл. 1. Положај локалитета

Fig. 1. Position of the site

без ближих података. Током археолошких рекогносцирања спроведених 2002. године, око 30 m северно од аутопута, уочена је засведена гробница приближних димензија 2 x 1,20 m, оријентисана у правцу северозапад–југоисток. Била је зирана од камена и опека везаних малтером, при чему су поједине опеке, димензија 32 x 22 x 4 cm, биле украшене мотивима изведеним прстима.⁴

Сви расположиви подаци указивали су да се на ширем простору села Давидовца налази римско и касноантичко насеље, као и одговарајућа некропола. Стога су у склопу заштитних археолошких истраживања на траси Коридора 10 – јужни крак, током 2011. године спроведена ископавања на локалитетима угроженим изградњом ауто-пута. У току тромесечних ископавања изведених од стране Археолошког института у Београду, у атару села Давидовца су истражени локалитети Градиште, под руководством др Софије Петковић, и Црквиште, на коме су руководиоци истраживања били др Вујадин Иванишевић и др Перица Шпехар.⁵

ЛОКАЛИТЕТ ДАВИДОВАЦ–ЦРКВИШТЕ

Потес Црквиште простира се на омањем заравњеном брежуљку, на побрђу које се спушта према истоку, ка долини Јужне Мораве. Овај брежуљак доминира равницом која се формирала уз леву обалу Јужне Мораве. Нажалост, читав простор је делимично девастиран 1961. године, приликом изградње ауто-пута. Усецањем путног правца у брежуљак, уништени су делови некрополе, док је читав локалитет подељен на два дела, која су данас спојена надвожњаком. Налазиште је накнадно издељено и трасом локалног пута који спаја северозападни, стари део села са црквом и сеоским гробљем и југоисточни, нови део, који се пружа уз локални пут

⁴ Гарашанин, Гарашанин 1965, 11, 12; Јовановић 1966, 322; Томовић, Фидановски 2005, 29, 31.

⁵ Petković 2012a; Petković 2012b; Špehar, Stamenković 2012a; Špehar, Stamenković 2012b.

Врање–Бујановац и прати трасу некадашњег царског друма. На тај начин, потес Црквиште је подељен на четири засебне целине обележене према странама света, које су уједно представљале и секторе ископне површине (сл. 2).

Пре почетка ископавања, а по препоруци сарадника из Народног музеја у Врању, одлучено је да се као потенцијална налазишта истраже и локације које се налазе североисточно од Црквишта, и то на топониму Утрина, који се благо спушта ка долини Јужне Мораве, и потесу Подваду, смештеном југозападно од Црквишта. Оба положаја су такође вештачки подељена постојећим ауто-путем на источни и западни део.

На основу расположивих података са ранијих рекогносцирања највећа концентрација гробова очекивана је у северном сектору локалитета Црквиште, на простору сеоског гробља, односно на платоу североисточно од гробља, где су према казивањима мештана откривени остаци четири гробнице. На

постојање античког слоја указивали су и фрагменти опека и црепова на површини, као и уломци римских опека узидани у оградни зид савременог гробља. Приликом обиласка локалитета, пре самих ископавања, у западном и јужном сектору локалитета Црквиште на површини су констатовани фрагменти керамичких посуда, који су указивали на постојање праисторијског хоризонта. На преосталим деловима налазишта нису уочени никакви површински налази.

Стога је одлучено да се на северном, западном и јужном сектору локалитета Црквиште у потпуности археолошки истраже зоне угрожене изградњом ауто-пута, а да се на осталим положајима истраживања изведу у оквиру контролних сонди.

Археолошка ископавања су готово у потпуности потврдила претпоставке добијене приликом рекогносцирања. На потесима Утрине и Подваду, као и на источном сектору налазишта Црквиште, није било покретних налаза, као ни остатака архитекту-

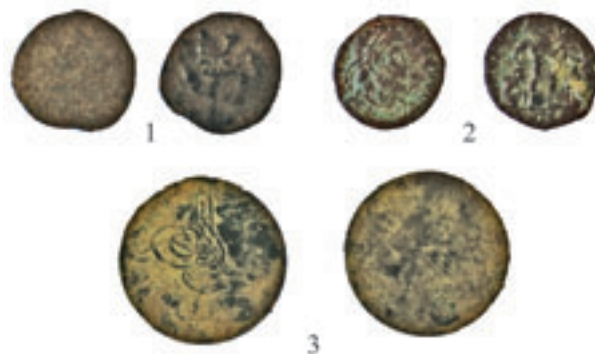
Сл. 2.
Основа локалитета
Давидовац–Црквиште
Fig. 2.
Davidovac–Crkvište
– ground plan

ре, будући да се ради о археолошки стерилним слојевима. Насупрот томе, на јужном и западном сектору локалитета Црквиште утврђено је постојање два културна хоризонта. Старију фазу представља насеље из периода бронзаног доба, од кога су остали очувани остаци једне куће, као и неколико јама, са одговарајућим керамичким материјалом и другим покретним налазима.⁶

Млађој фази припадају скромни трагови рушења који се састоје од камења средње величине и ситних уломака опека, као и две јаме из касноантичког периода. Поменутом хоризонту, поред мање количине фрагментоване керамике одређене углавном у 4. век, припада и неколико покретних налаза. Међу њима се издвајају римски бронзани новац са натписом VRBS ROMA, кован између 330. и 335. године, мања гвоздена копча квадратног облика и правоугаоног пресека са ваљкастим трном (сл. 4/5), гвоздено длето троугаоног пресека (сл. 4/3), гвоздени пробојац за кожу, камена правоугаона палета (сл. 4/2), брус (сл. 4/6), фрагмент каменог жрвња, фрагментовани гвоздени нож, неколико гвоздених клинова, као и једна кламфа.

Откривени предмети, осим новца, не подлежу прецизнијем хронолошком одређењу. Квадратна копча малих димензија, која је служила за закопчавање обуће,⁷ или за причвршћивање разноврсног ремења код женске одеће,⁸ јавља се током читавог касноантичког периода. Истоветно је одређење и дрводељског длета, будући да се овакви налази срећу у остави алата из 4. века, као што је случај са Бољетином,⁹ али и у оквиру оставе из Босилковца, која је одређена у другу половину 5. или прву половину 6. века.¹⁰

Приликом ископавања северног сектора локалитета Давидовац–Црквиште, који се простире између сеоског гробља и сеоског пута и трасе старог аутопута, констатована је, међутим, једноставна стратиграфска слика. Испод релативно плитког површинског слоја (0,10–0,20 m), који има карактер хумуса помешаног местимично са наслагама рецентних отпадака, јавља се слој светломрке земље, дубине 0,30–0,60 m. У њему су спорадично забележени уломци античке и касноантичке керамике, као и мања количина покретних налаза. Реч је о три комада бронзаног новца (сл. 3/1–3), од којих један представља турско ковање из друге половине 19. века, а накнадно је доспео у овај слој, највероватније приликом машинских радова на пробијању трасе локалног пута ка Доњем Вртогошу. Осим ових,

Сл. 3. Налази новца, раз. 1:1

Fig. 3. Finds of coins, scale 1:1

констатовани су гвоздена лучна фибула типа *Viminacium–Novae*, са делимично очуваном иглом (сл. 4/4), фрагментовани бронзани носач, који се састоји из два дела (сл. 4/1) и гвоздени клин.

Од поменутих налаза, на ближе датовање указују преостала два примерка римског новца из друге половине 4. века, од којих је један, са легендом на аверсу DN VALENS P F AVG и реверсу GLORIA ROMANORVM, одређен у време владавине Валенса (364–378), као и лучна фибула типа *Viminacium–Novae*. Реч је о фибули са кратком спиралном главом са унутрашњом тетивом, кратком правоугаоном стопом повијеном нагоре и плочастим држачем игле правоугаоног облика. На територији Царства оне се датују од друге половине 5. до прве половине 6. века,¹¹ док се на територији северно од Дунава одређују у период D2/D3, тј. у раздобље 430/440–460/470, године.¹² Нешто уже датовање нуди С. Петковић, будући да су на локалитету *Rotuliana* фибуле налик нашем налазу одређене у крај 4/почетак 5. века.¹³

⁶ Резултате истраживања остатака бронзанодопског насеља, одређеног у период Hal A3/B2, презентоваће у оквиру засебне студије др А. Булатовић и др А. Капуран.

⁷ Špehar 2010, 57.

⁸ Claus 1987; Martin 1995.

⁹ Поповић 1988, 134, Т. XXVI/1.

¹⁰ Шпехар, Јацановић 2011, 51.

¹¹ Schulze-Dörrlamm 1986, 605–608; Ivanišević, Kazanski, Mastikova 2006, 17.

¹² Tejral 2005, fig. 2.A.2.

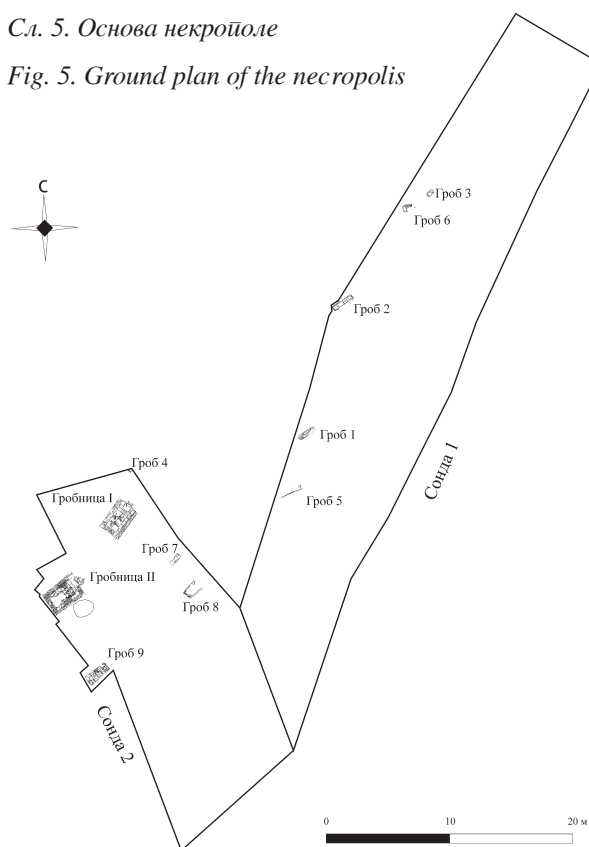
¹³ Реч је о фибулама типа 37/Б. Упоредити: Petković 2010, 320–326.

Сл. 4. Избор покрейних налаза из касноантичкој хоризонти, раз. 1:1
Fig. 4. Selection of the small finds from the late antique horizon, scale 1:1

Сл. 5. Основа некрополе

Fig. 5. Ground plan of the necropolis

КАСНОАНТИЧКА НЕКРОПОЛА

Касноантичка некропола откривена је у слоју здравнице, испод нивоа у коме се спорадично јављају поменути покретни налази. Истражене су две засведене гробнице, које су делимично уништене и давно опљачкане, као и девет зиданих, махом уништених гробова (сл. 5). Приликом истраживања некрополе, скелетни остаци су констатовани у обе гробнице, као и у гробу 9. Неопходно је истаћи да ни у једној гробној целини нису регистровани покретни налази.

Гробница I

Зидана засведена гробница правоугаоног облика, димензија 2,70 x 1,90 m, оријентисана је дужом страном у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 5° у правцу севера (сл. 6, 7). Највиша кота гробнице износи 402,04 m. Зидови, дебљине око 0,40 m, зидани су од ломљеног камена и облутака везаних блатом, у коме се местимично јављају груменчићи беличастог малтера. Унутрашњост гробнице била је немарно премазана малтером беличасте боје.

Југоисточни зид готово је у потпуности уништен до темељне зоне приликом пљачке, док се северозападни уздиже изнад нивоа прага 0,26 m. Југозападни зид, са полукружним горњим делом преко кога је прелазео свод од опека, очуван је у читавој висини, тј. 0,33 m изнад нивоа прага. Улаз у гробницу, која је по сахрањивању била зазидана комадима камена у неправилном слогу, налазио се у девастираном североисточном зиду, док је за праг искоришћена цела квадратна опека из хипокауста, димензија 53 x 53 x 5 cm.

Гробница је имала сводну конструкцију од правоугаоних опека димензија 36 x 23 x 5 cm, везаних блатом, чија је висина изнад нивоа прага достигала 0,52 m. Од свода, уништеног готово у потпуности приликом пљачке, очувано је пет редова опека које се наслањају на круну југоисточног зида гробнице.

Подницу гробнице, површине 2,06 x 1,08 m, чини поплочање од девет добро очуваних опека, од којих су четири опеке квадратне, са димензија 53 x 53 x 5 cm, а преосталих пет правоугаоног облика, са димензијама 36 x 23 x 5 cm. Неке од њих су украшене канелурама, изведеним превлачењем прстима по опеци пре печења. У југозападном делу гробнице уништен је, приликом пљачке, део поплочања, будући да недостају две квадратне опеке. У доњим деловима дужих, бочних зидова, на 0,25 cm од дна, издваја се неомалтерисана зона, која се накосо уздиже ка југозападном зиду. Она указује да је у овом делу гробнице, на месту где су се налазиле главе покојника, поплочање било издигнуто, односно да је постојало узглавље. Подница је била укупана у односу на праг око 0,70 m, тако да је укупна висина гробнице, од поднице до спољњег темена лука, износила 1,45 m.

Приликом истраживања унутрашњости опљачкане гробнице констатован је већи број дислоцираних људских костију. Пронађене кости припадаше су: одраслој особи, мушког пола, старој 35–45 година, одраслој особи, мушког пола, старој 60+ година (телесне висине 165 ± 4 cm),¹⁴ одраслој особи, женског пола, старој 25–28 година, јувенилној особи, мушког пола, старој 15–22 године и фетусу.¹⁵

¹⁴ Trotter, Gleser 1952.

¹⁵ Пошто није уобичајено да се фетус сахрањује у породичним гробницама, мишљења смо да је женска особа похрањена у овој гробници у тренутку смрти вероватно била трудна.

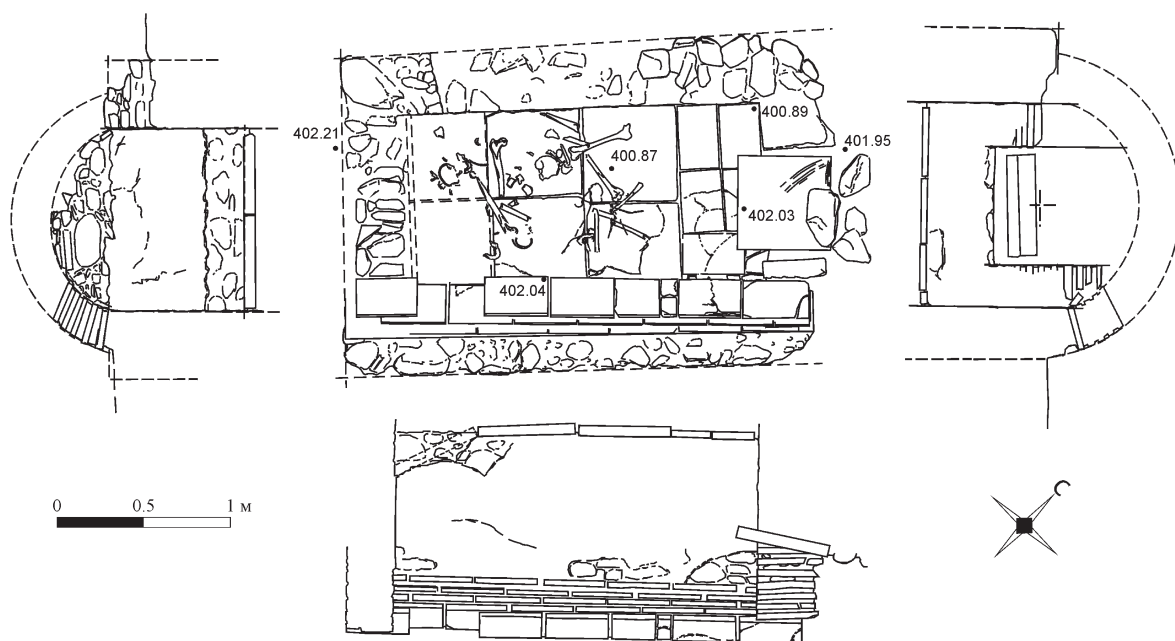

Сл. 6. Гробница I

Fig. 6. Tomb I

Сл. 7. Гробница I – основа и пресеци

Fig. 7. Tomb I – ground plan and the cross-sections

Гробница II

Зидана засведена гробница, неправилно правоугаоног облика, димензија 2,80–2,90 x 1,87–2,03 m, оријентисана је дужом страном у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 8° у правцу југа (сл. 8, 9). Гробница је констатована на коти од 402,10 m. Зидови, дебљине око 0,45 m, били су направљени од ломљеног камена и облутака, док је као везивни материјал коришћено блато, како се чини, местимично помешано са кречним малтером беличасте боје, којим је и унутрашњост гробнице била немарно премазана.

Југоисточни зид готово је у потпуности уништен до темељне зоне приликом пљачке, док се северозападни зид уздиже изнад нивоа прага 0,26 m. Југозападни зид, са полукружним горњим делом преко кога је прелазио свод од опека, очуван је у читавој висини, тј. 0,44 m изнад нивоа прага. Улаз у гробницу, која је по сахрањивању била зазидана комадима камена, као и уломцима опека, налазио се у делимично девастираном североисточном зиду гробнице. Приликом ископавања, испред улаза је уочена флека неправилног полукружног облика, која је указивала на правац из кога је извршено укопавање гробнице.

Гробница је имала сводну конструкцијом од правоугаоних опека димензија 36 x 23 x 5 cm, поређаних у 28 редова, везаних малтером беличасте боје,

помешаним са мањом количином блата, чија је висина изнад нивоа прага достигала 0,45 m. Приликом пљачке, као и током машинског пробијања пута за Доњи Вртогош, свод гробнице је делимично уништен.

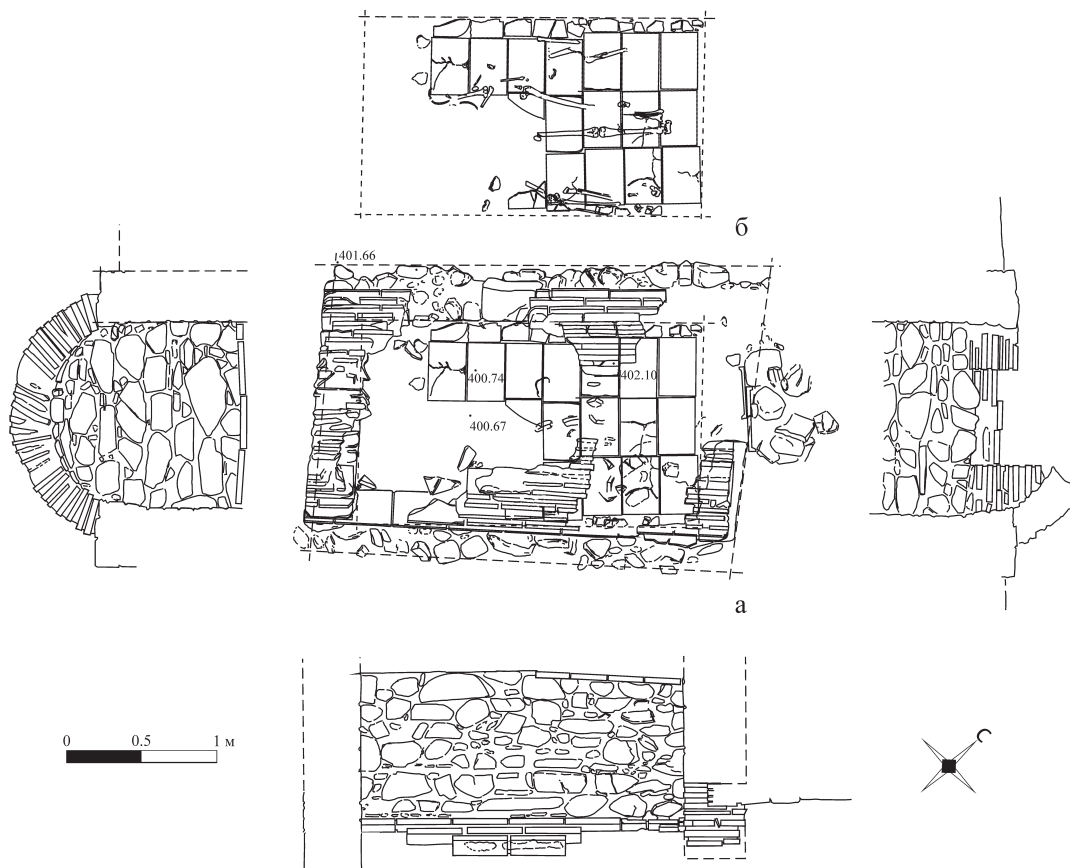
Подницу гробнице, површине 2,12 x 1,26 m, чине правоугаоне опеке димензија 36 x 23 x 5 cm, које су у делу где се налазила глава покојника повађене приликом пљачкања гробнице. Како је гробница имала неправилну правоугаону основу, зоне поплочања уз зидове биле су испуњене ситним уломцима. Подница је била укопана у односу на праг око 0,80 m, тако да је укупна висина гробнице, од поднице до спољашњег темена лука, износила 1,50 m.

Сл. 8. Гробница II

Fig. 8. Tomb II

Сл. 9. Гробница II – а) основа и пресеци,
б) основа поднице

Fig. 9. Tomb II – a) ground plan and the cross-sections,
b) pavement

На око 0,20 m југоисточно од гробнице, у зони око њеног источног спољашњег угла, уочена је јама пречника 0,65 m, дубока око 0,20 m, у којој је, поред већих комада камена, пронађена и мања количина уломака касноантичке керамике и животињских костију. Приликом истраживања унутрашњости опљачкане гробнице констатовани су остаци четири покојника: одрасле особе, мушког пола, старе око 45 година (телесне висине 181 ± 5 cm),¹⁶ јувенилне особе, мушког пола, старе 16–20 година (телесне висине 164 ± 4 cm),¹⁷ одрасле особе, женског пола, старе 35–45 година и јувенилне/одрасле особе, непознатог пола, старе 18–24 године.

Гроб 1

Делимично уништен зидани гроб, чија очувана дужина износи 1,50 m, а очувана ширина је око 0,40 m. Највиша кота гроба износи 401,74 m. Оријентисан је у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 5° у правцу југа. Очувана је само подница начињена од уломака тегула постављених у два реда, који су се делимично преклапали. Услед велике фрагментованости није било могуће утврдити димензије тегула, али је измерена њихова дебљина, која износи 2,5 cm.

Гроб 2

Делимично уништен зидани гроб, чија очувана дужина износи 1,90 m, а ширина је 0,46 m у горњем делу и 0,37 m код ногу. Констатован је на коти од 401,17 m. Оријентисан је у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 6° у правцу југа.

Очувана је подница, део обе дуже бочне стране код главе, као и обе краће стране. Гробна конструкција је била начињена од тегула, уз спорадичну употребу камена и опеке, који су констатовани око ногу и главе, као и на бочним странама. По једна поломљена тегула се налази на краћим странама гробне конструкције, док су у основи констатоване тегуле. Подницу гроба су приликом његове градње чиниле три потпуно очуване тегуле, од којих су две данас поломљене, као и фрагментована тегула у зони код ногу покојника. Поред тегуле која се налази испод главе покојника, са његове леве стране је додата још једна поломљена тегула, како би се добила потребна ширина гроба. Димензије тегула износе $47\text{--}48 \times 34\text{--}35 \times 4\text{--}5$ cm, при чему се на другој и трећој тегули у поплочању, идући од главе покојника ка ногама, налазе концентрични кружни и спирални мотиви изведени прстима.

Гроб 3

Делимично уништен зидани гроб, чија очувана дужина износи 0,77 m, а ширина 0,32 m. Уочен је на коти од 401,19 m. Оријентисан је у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 3° у правцу југа.

Делимично су очувани покривач, бочна страна гроба са десне стране покојника, краћа страна код ногу и поплочање. Као градивни елемент коришћене су тегуле, при чему су остаци покривача и бочних страна фрагментовани, док је тегула у поплочању гроба, димензија $43 \times 33 \times 3,4$ cm, у потпуности очувана.

Гроб 4

Зидани гроб откривен у зони која није била директно угрожена изградњом ауто-пута, те стога није истражен у потпуности. Највиша кота гроба износи 401,92 m. Видљива дужина гроба износи 0,25 m, а ширина 0,16 m. Оријентисан је у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 17° , при чему је део гроба на коме се налазила глава померен у правцу севера.

Очувано је поплочање од опека, док су бочне стране биле начињене од вертикално постављених тегула. Како су и опеке и тегуле у великој мери фрагментоване, утврђена је само њихова дебљина, која код опека износи 5, а код тегула 2–2,5 cm.

Гроб 5

Делимично уништен зидани гроб, чија очувана дужина износи 1,70 m, а очувана ширина 0,30 m. Гроб је констатован на коти од 401,53 m. Оријентисан је у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 18° у правцу југа.

Остале су очуване две стране конструкције, као и део поплочања. Дужа страна гроба, која се пружала са покојникове десне стране, састојала се од пет вертикално постављених опека, док је од краће стране, код ногу, остала само једна вертикално постављена опека. На опеци у поплочању налазе се концентрични кругови, изведени превлачењем прстима по опеци пре печења. Коришћене опеке су правоугаоног облика, димензија $33\text{--}34$ cm \times $25\text{--}26$ cm \times 4,5 cm.

¹⁶ Trotter, Gleser 1952.

¹⁷ Trotter, Gleser 1952.

Гроб 6

Делимично уништен зидани гроб, чија очувана дужина износи 0,27–0,73 x 0,51 m. Његови остаци уочени су на коти од 401,30 m. Оријентисан је у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 15° у правцу југа.

Остале су делимично очуване бочне стране у делу где се налазила глава покојника, краћа страна конструкције изнад главе, као и гробни покривач, али само у назнакама. За гробну конструкцију су коришћени уломци тегула, чије димензије услед оштећености није било могуће утврдити, док њихова дебљина варира између 2 и 3 cm.

Гроб 7

Делимично уништен зидани гроб, чија очувана дужина износи 0,90 m, а очувана ширина 0,42 m. Откривен је на коти од 401,80 m. Оријентисан је у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 5° у правцу севера.

Очувано је поплочање, као и мали део гробног покривача начињеног од уломака опека. Поплочање гроба се састојало од три целе опеке, при чему је средишња поломљена. Коришћене опеке су готово квадратног облика, димензија 33 x 31–34 x 4–5 cm. На опеци је констатован мотив у виду укрштених линија, изведен прстима пре печења.

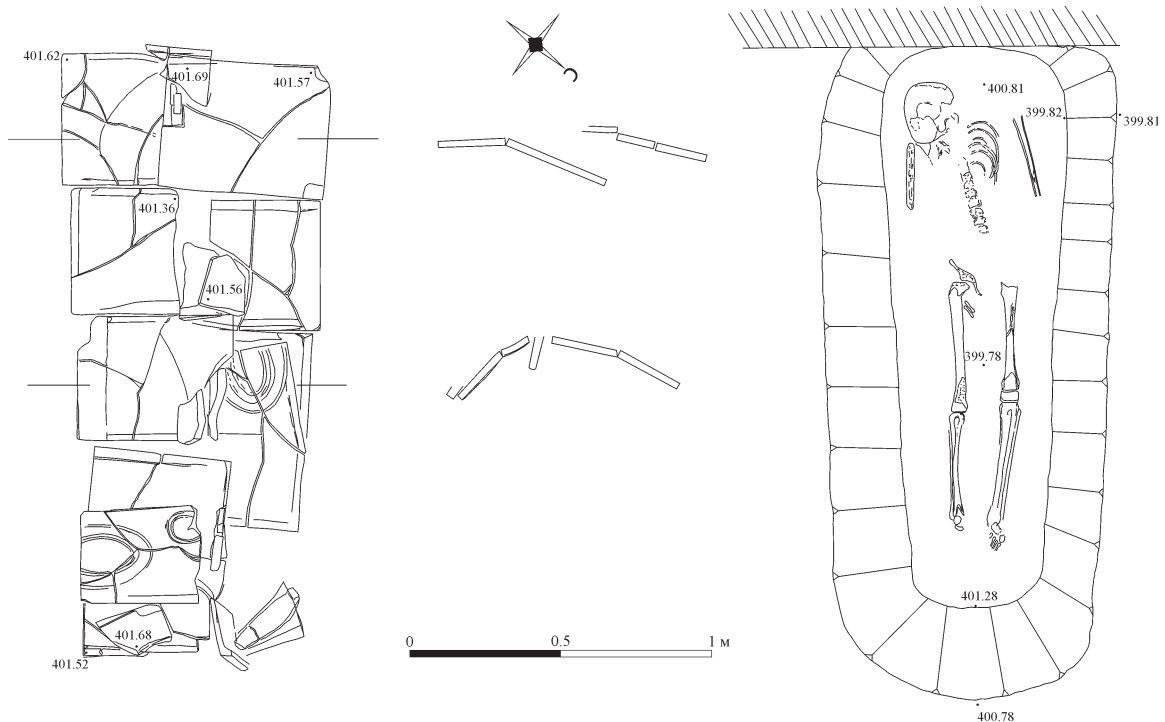

Сл. 10. Гроб 9

Fig. 10. Grave 9

Сл. 11. Гроб 9 – основа и пресек

Fig. 11. Grave 9 – ground plan and the cross-section

Гроб 8

Делимично уништен зидани гроб, чија очувана дужина износи 1,38 m, а очувана ширина 0,40 m. Највиша кота гроба износи 401,79 m. Гроб је оријентисан у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 7° у правцу севера.

Гроб је готово у потпуности девастиран, тако да је било могуће утврдити само дебљину коришћене опеке, која износи 3–4 cm.

Гроб 9

Делимично уништен зидани гроб, чија дужина износи 2,00 m, а ширина 0,90 m у горњем, односно 0,62 m у делу код ногу (сл. 10, 11). Гроб је констатован на коти од 401,69 m. Оријентисан је у правцу југозапад–североисток, са одступањем од 4° у правцу југа.

Ради се о слободно укопаном покојнику, изнад кога се налазио двосливни гробни покривач начињен од тегула. Временом се, услед притиска земље, овај покривач урушио, али је било могуће измерити димензије појединих коришћених тегула, које износе 54 x 42 x 3 cm. На неким од њих уочен је кружни мотив, изведен превлачењем прстима по опеци пре печења.

У гробу је откривен комплетан веома лоше очуван скелет одрасле особе мушког пола, који је у тренутку смрти имао 35–40 година.

РЕЗУЛТАТИ АНТРОПОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ

Анализа расположивих скелетних остатака показала је да је у истраженом делу некрополе сахрањено десет индивидуа, и то: шест мушког пола (категирије: *juvenilis*– две; *adultus* II – две; *maturus* I – једна и *senilis* – једна особа), две женског пола (категирије: *adultus* I и *adultus* II) и две непознатог пола (категирије: *fetus* и *juvenilis*).

Наиме, сав претходни остеолошки материјал са овог локалитета није адекватно антрополошки обрађен и углавном је поново инхумиран, а овај узорак од десет индивидуа је мали да би се говорило о палеодемографским студијама. Јаснија слика ће се добити, по свој прилици, када се статистички обраде резултати добијени антрополошком анализом остеолошког материјала са оближње некрополе на локалитету Давидовац–Градиште. Међутим, и поред тога, постоје две палеопатолошке промене које су уочене

код ових људи, које се не срећу тако често на археолошким локалитетима, а које свакако заслужују да буду поменуће.¹⁸ Оне нам доста могу рећи о самом здравственом стању ових особа, о начину њиховог живота, недостацима у исхрани и др.

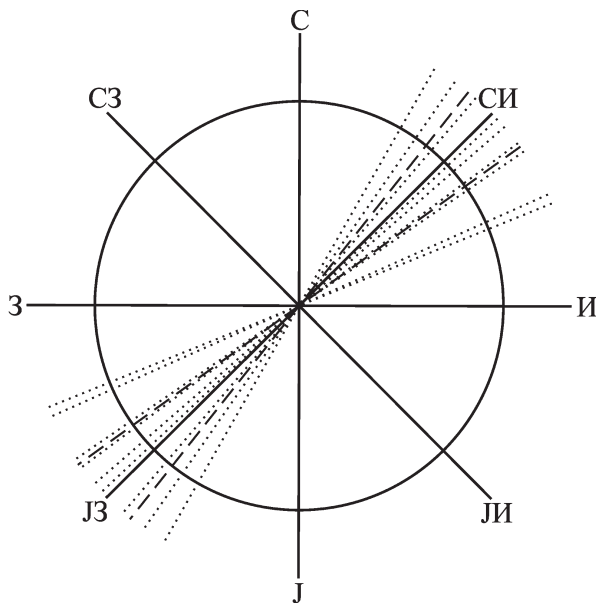
Прва од тих болести је свакако реуматоидни артритис (мушка особа, стара 35–45 година из гробнице I, Табла I), хронично систематско обољење везивног ткива које погађа велики број органа, а на зглобовима се манифестује као полиартритис, најчешће локализован на зглобовима шака и стопала (Табла I/2, 3, 5), затима на лактовима, коленима (Табла I/4), раменим зглобовима и вратном делу кичме (Табла I/1). Реуматоидни артритис спада у ерозивне болести зглобова. Људи који болују од ове болести теже подносе хладну климу и одређене намирнице, као што су црвено месо и црвено вино. То се такође односи на масну и протеинима богату храну. Оболели су често анемични, брзо губе на телесној тежини и осећају малаксалост у мишићима. Отеченост, укоченост и бол у зглобовима утиче да се њихове функције редукују, што касније ствара тешке деформитете.¹⁹

Друга болест, или боље рећи стање, јесте *fluorosis* (мушка особа, стара око 45 година из гробнице II, Табла II/1–3). То је уједно и први забележен случај на археолошким локалитетима код нас. То стање изазива дуготрајан унос флуора у организам (у трајању најмање 15–20 година), најчешће путем воде или хране. Тада долази до низа биохемијских промена које доводе до појачане осификације и стварања новог, нагомиланог, коштаног ткива на местима припоја тетива и лигамената.²⁰ Код осталих особа пронађених на локалитету Давидовац–Црквиште, а уосталом и на локалитету Давидовац–Градиште, није било оваквих промена на костима.

¹⁸ Осим ових болести уочене су и остеоартритис (код одраслих мушких индивидуа из гробнице I, одраслих индивидуа из гробнице II и индивидуе из гроба 9), Шморлов дефект (код прве одрасле мушке индивидуе из гробнице I и код старије мушке индивидуе из гробнице II), уобичајене повреде (код индивидуе из гроба 9; Табла II/6), фисуре и преломи костију (код прве одрасле мушке индивидуе из гробнице I и код женске особе из гробнице II – Табла II/5), тумори костију (код друге одрасле мушке индивидуе из гробнице I), *cribra femora* (код млађе мушке индивидуе из гробнице II; Табла II/4), и др.

¹⁹ Миладиновић-Радмиловић 2008, 158, 159.

²⁰ Aufderheide, Rodríguez-Martín, Langsjoen 1998, 316–318; Littleton 1999.

Сл. 12. Оријентација гробних целина

Fig. 12. Orientation of tombs and graves

По свој прилици, ова особа није могла да унесе критичну количину овог елемента на овом простору. С обзиром на то да је морала дуже време боравити на неком другом месту да би се симптоми уопште почели јављати, можемо да закључимо да је вероватно била странац. Нажалост, није било могуће одредити о ком таксону је реч зато што је скелет ове особе некомплетан. Можда би требало подсетити на то да је овај мушкарац био и прилично висок (181 ± 5 cm) и да се у сваком случају вероватно разликовао од осталих људи у свом окружењу.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Током ископавања северног сектора локалитета Давидовац–Црквиште констатовано је постојање касноантичке некрополе са скелетним сахрањивањем (две засведене гробнице и девет зиданих гробова). Како су истраживања спроведена само унутар експрописане зоне предвиђене за изградњу ауто-пута, овом приликом је откривена њена североисточна периферија. Грбови 1–3, 5 и 6 представљају њену североисточну границу, док положај гробница и преостала четири гроба (4, 7–9) у њиховој непосредној близини указују да се некропола ширила даље на запад, односно југозапад, заузима-

јући узвишење на коме се данас налазе Црква Св. Ђорђа и савремено гробље.

Све гробне целине оријентисане су у правцу југозапад–североисток, са одступањима између 3° и 17° , при чему се девијације углавном крећу у распону 3 – 8° . У четири случаја гробне целине су од основне осе померене у правцу југа, а у седам у правцу севера (сл. 12).

Осим сахрањивања у једноставне гробне раке и гробове са различитим видовима конструкција, код припадника богатијих сталежа се током касноантичког периода практиковало и сахрањивање у саркофаге, као и у зидане гробнице. Овај тип гробница је пореклом из Сирије и Месопотамије, где се јавља у 3. и 4. веку, док на Балкан стиже током 4. и 5. века.²¹ Гробнице су могле имати једноставну правоугаону основу и полуобличасти свод, или су се пак одликовале сложенијим архитектонским решењима. Њих карактеришу озидани приступи гробници, појаве једног или више компартимената, ниша и купола.²²

Откриће засведених гробница на Црквишту у Давидовцу можда указује на нешто богатију популацију која је овде сахрањивана. Мала количина покретних налаза, која потиче из слоја изнад гробних целина, може у извесној мери омогућити њихово датовање. Реч је о два примерка римског новца, од којих један потиче из времена владавине цара Валенса (364–378), као и налаз фибуле типа *Viminacium–Novae*, које се везују за шири временски распон од средине 5. до средине 6. века, мада су географски блиске аналогije датоване у крај 4/почетак 5. века.²³

Аналогије за гробнице из Давидовца јављају се на бројним налазиштима. Срећу се у Сирмијуму,²⁴ као и у Мачванској Митровици,²⁵ где су датоване у 4–5. век. Слична ситуација је констатована и на простору Виминацијума, некадашњој престоници провинције Горње Мезије.²⁶ Гробнице оба типа налазе се и на територији некадашњег Наисуса, на потесу Јагодин Мала, где су констатоване једноставне правоугаоне гробнице поређане у редове,

²¹ Овчаров 1977, 20; Цермановић-Кузмановић 2001, 163.

²² Овчаров 1977, 20.

²³ Petković 2010, 323.

²⁴ Миладиновић-Радмиловић 2011, 274, 275.

²⁵ Миладиновић-Радмиловић 2011, 351, табла LXVII, 3, гробница 166.

²⁶ Зотовић, Петровић 1968; Зотовић 1986, 52, 53; Спасић-Ђурић 2002, 187.

као и комплексне гробнице осликане хришћанским мотивима, датоване на основу налаза новца од 4. до 6. века.²⁷ Сличне гробнице откривене су и у Коловрату, у близини Пријепоља, где се ради о једноставним засведеним зиданим конструкцијама, али са озиданим приступом улазу.²⁸

Током заштитних ископавања у атару Давидовца, на положају Црквиште, констатована је касноантичка некропола, а на оближњем потесу Градиште, 39 гробова типа Мала Копашница–Сасе, одређених у 2–3. век и 67 гробова типа циста, начињених од тегула, који су преко новца Констанција II, налаза накита и копче датовани у другу половину 4. и прву половину 5. века.²⁹ На основу тога, може се закључити да су на овом простору у римском и касноантичком периоду постојали римско и касноан-

тичко насеље и више некропола, које су се развиле уз важну античку саобраћајницу – *Via militaris*, откривену управо на локацији Градиште, где је испраћена у дужини од преко 130 m, у правцу североисток–југозапад.³⁰

На основу података добијених из антрополошких анализа 10 скелета са Црквишта тешко се могу извести закључци о палеодемографској структури популације која је живела на овом простору у касноантичком периоду. Поред важних резултата о палеопатолошким променама које су уочене код ових људи, а не срећу се тако често на археолошким локалитетима, јаснија слика ће се добити, по свој прилици, када се статистички обраде и резултати добијени антрополошком анализом остеолошког материјала са локалитета Давидовац–Градиште.³¹

²⁷ Славетић 1934, 304; Мирковић 1956; Zotović 1961; Петровић 1976, 76–78; Ракоција 2012, 39, 42, сл. 2.

²⁸ Цермановић-Кузмановић 2001.

²⁹ Petković 2012, 87, 88.

³⁰ Petković 2012, 90.

³¹ Petković 2012; Petković 2012a.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Aufderheide, Rodríguez-Martín, Langsjoen 1998** – A. C. Aufderheide, C. Rodríguez-Martín, O. Langsjoen, *The Cambridge Encyclopaedia of Human Paleopathology*, Cambridge: University Press.
- Булатовић 2000** – А. Булатовић, *Попис археолошких налазишта која су угрожена изградњом ауто-пушта Ниш–Скопље. Допис Народној музеја у Врању, Врање.*
- Гарашанин, Гарашанин 1965** – М. Гарашанин, Д. Гарашанин, Из археологије Врањске области, *Врањски гласник* I, 1–18.
- Zotović 1961** – Lj. Zotović, Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu, *Limes u Jugoslaviji* I, 171–175.
- Зотовић 1986** – Љ. Зотовић, Јужне некрополе Виминацијума и погребни обреди, *Viminacium* I, 41–60.
- Зотовић, Петровић 1968** – Љ. Зотовић, Н. Петровић, *Некропола*, Ниш: Народни музеј.
- Ivanišević, Kazanski, Mastikova 2006** – V. Ivanišević, M. Kazanski, A. Mastikova, *Les Néropoles de Viminacium à l'Époque des Grandes Migrations*, Paris: Association des Amis du centre d'Histoire et Civilisation de Byzance.
- Јовановић, М. 1966** – М. Јовановић, Археолошка истраживања у 1965. години, *Врањски гласник* II, 313–327.
- Littleton 1999** – J. Littleton, Paleopathology of Skeletal Fluorosis, *American Journal of Physical Anthropology* 109, 465–483.
- Martin 1995** – M. Martin, Tradition und Wandel der fubelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung, *Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38, 629–680.
- Миладиновић-Радмиловић 2008** – Н. Миладиновић-Радмиловић, Болести зглобова као најчешћа обољења зглобова на скелетима са археолошких локалитета у Србији, *Саопштења* 40, 151–162.
- Miladinović-Radmilović 2011** – N. Miladinović-Radmilović, *Sirmium – Necropolis*, Beograd: Arheološki institut, Sremska Mitrovica: Blago Sirmijuma.
- Мирковић 1956** – Л. Мирковић, Старохришћанска гробница у Нишу, *Старинар* 5–6, 53–72.
- Овчаров 1977** – Д. Овчаров, Архитектура и декорација на старохришћанским гробницама у нашим земљама, *Археологија* 1977/4, 20–29.
- Petković 2010** – S. Petković, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n.e.*, Beograd: Arheološki institut.
- Petković 2012a** – S. Petković, Davidovac – Gradište, zaštitna arheološka istraživanja na deonici autoputa E 75, koridor 10 – južni krak (apstrakt), u: *Rezultati istraživanja Arheološkog instituta u 2011. godini*, ur. S. Perić, Beograd: Arheološki institut, 20–21.
- Petković 2012b** – S. Petković, Davidovac – Gradište, zaštitna arheološka istraživanja na deonici autoputa E 75, koridor 10 – južni krak, u: *Arheologija u Srbiji: Projekti Arheološkog instituta u 2011. godini*, ur. V. Bikić, S. Golubović, D. Antonović, Beograd: Arheološki institut, 86–91.
- Петровић 1976** – П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш: Градина.
- Поповић, И. 1988** – И. Поповић, *Античко оруђе од јвожђа у Србији*, Београд: Народни музеј.
- Ракоција 2012** – М. Ракоција, Архитектура заданих гробница старохришћанског Ниша, *Ниш и Византија* X, 37–64.
- RIC VI** – *The Roman Imperial Coinage, Vol. VI: from Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313)*, ed. C.H.W. Sutherland, London: Spink and Son LTD.
- Schulze-Dörrlamm 1986** – M. Schulze-Dörrlamm, Romanisch oder Germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelfibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau, *Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 33, 593–720.
- Славетић 1934** – А. О. Славетић, Археолошка истраживања у Нишу и околини, *Старинар* 8–9, 303–310.
- Спасић-Ђурић 2002** – Д. Спасић-Ђурић, *Виминацијум. Главни град римске провинције Горње Мезије*, Пожаревац: Народни музеј.
- Špehar 2010** – P. Špehar, *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*, Beograd: Arheološki institut i Narodni muzej.
- Шпехар, Јацановић 2011** – П. Шпехар, Д. Јацановић, Касноантичка остава алата са локалитета Босилковац код Кучева, *Viminacium* 16, 25–58.
- Špehar, Stamenković 2012a** – P. Špehar, S. Stamenković, Zaštitna arheološka iskopavanja kasnoantičke nekropole na lokalitetu Davidovac–Crkvište (apstrakt), u: *Rezultati istraživanja Arheološkog instituta u 2011. godini*, ur. S. Perić, Beograd: Arheološki institut, 21–22.
- Špehar, Stamenković 2012b** – P. Špehar, S. Stamenković, Zaštitna arheološka iskopavanja kasnoantičke nekropole na lokalitetu Davidovac–Crkvište, u: *Arhe-*

ologija u Srbiji: Projekti Arheološkog instituta u 2011. godini, ur. V. Bikić, S. Golubović, D. Antonović, Beograd: Arheološki institut, 92–95.

Tejral 2005 – J. Tejral, Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-langobardischen Nachlasses, in: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*, W. Pohl, P. Erhard (eds.), Vienne: Akademie der Wissenschaften, 103–200.

Томовић, Фидановски 2005 – М. Томовић, С. Фидановски, Локалитети угрожени изградњом аутопута Е–75 на деоници Ниш – БЈР Македонија, у: *Археолошка истраживања Е–75*, ур. М. Брмболић, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 12–47.

Trotter, Gleaser 1952 – M. Trotter, G. C. Gleaser, Estimation of stature from long bones of American whites and Negroes, *American Journal of Physical Anthropology* 10, 463–514.

Цермановић-Кузмановић 2001 – А. Цермановић-Кузмановић, Касноантичке засведене гробнице из Коловрата, *Зборник Народног музеја у Београду* 17/1, 159–165.

Claus 1987 – G. Claus, Die tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht im frühen Mittelalter, *Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 34/2, 491–603.

Summary:

PERICA ŠPEHAR, University of Belgrade,
Faculty of Philosophy, Archaeology Department, Belgrade
NATAŠA MILADINOVIĆ-RADMILOVIĆ, Institute of Archaeology, Belgrade
SONJA STAMENKOVIĆ, Institute of Archaeology, Belgrade

LATE ANTIQUE NECROPOLIS IN DAVIDOVAC–CRKVIŠTE

Key words. – Dardania, necropolis, Late Antiquity, vaulted tombs, rheumatoid arthritis, fluorosis.

In 2012, in the village Davidovac situated in south Serbia, 9.5 km south-west from Vranje, archaeological investigations were conducted on the site Crkvište. The remains of the smaller bronze-age settlement were discovered, above which a late antique horizon was later formed. Apart from modest remains of a bronze-age house and pits, a late antique necropolis was also excavated, of which two vaulted tombs and nine graves were inspected during this campaign.

During the excavation of the northern sector of the site Davidovac–Crkvište the north-eastern periphery of the necropolis is detected. Graves 1–3, 5 and 6 are situated on the north-eastern borderline of necropolis, while the position of the tombs and the remaining four graves (4, 7–9) in their vicinity point that the necropolis was further spreading to the west and to the south-west, occupying the mount on which the church of St. George and modern graveyard are situated nowadays.

All graves are oriented in the direction SW–NE, with the deviance between 3° and 17°, in four cases toward the south and in seven cases toward the north, while the largest part of those deviations is between 3° and 8°.

Few small finds from the layer above the graves can in some way enable the determination of their dating. Those are two roman coins, one from the reign of emperor Valens (364–378), as well as the fibula of the type *Viminacium–Novae* which is chronologically tied to a longer period from the middle of the 5th to the middle of the 6th century, although there are some geographically close analogies dated to the end of the 4th or the beginning of the 5th century.

Analogies for the tombs from Davidovac can be found on numerous sites, like in Sirmium as well as in Mačvanska Mitrovica, where they are dated to the 4th–5th century. Similar situation was detected in Viminacium, former capital of the roman province of Upper Moesia. In ancient Naissus, on the site of Jagodin Mala, simple rectangular tombs were distributed in rows, while the complex painted tombs with Christian motifs were also found and dated by the coins to the period from the 4th to the 6th century. Also, in Kolovrat near Prijepolje simple vaulted tombs with walled dromos were excavated.

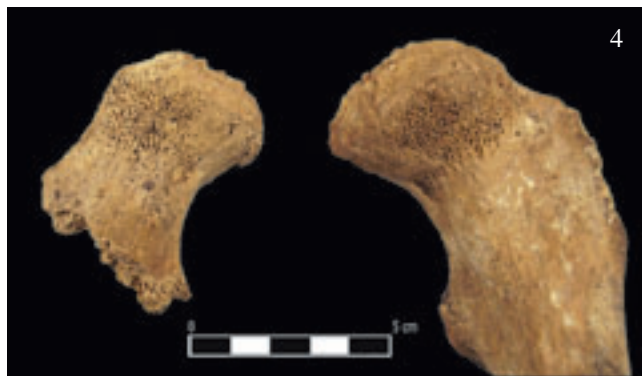
During the excavations on the nearby site Davidovac–Gradište, 39 graves of type Mala Kopašnica–Sase dated to the 2nd–3rd century were found, as well as 67 cist graves, which were dated by the coins of Constantius II, jewellery and buckles to the second half of the 4th or the first half of the 5th century. Based on all above mentioned it can be concluded that during the period from the 2nd to the 6th century in this area existed a roman and late antique settlement and several necropolises, formed along an important ancient road *Via militaris*, traced at the length of over 130 m in the direction NE–SW.

Data gained with the anthropological analyses of 10 skeletons from the site Davidovac–Crkvište don't give enough information for a conclusion about the paleo-demographical structure of the population that lived here during late antiquity. Important results about the paleo-pathological changes, which do not occur often on archaeological sites, as well as the clearer picture about this population in total, will be acquired after the osteological material from the site Davidovac–Gradište is statistically analysed.

Табла I – Ремајтоидни артритис на: 1) вратним приљеновима; 2) на доњим крајцима радијуса; 3) косћима шака; 4) постериорној страни леве пателе и 5) косћима стопала

Plate I – Rheumatoid arthritis on: 1) the cervical vertebrae; 2) the lower ends of radiuses; 3) the hand bones; 4) the posterior side of the left patella and 5) the foot bones

Табла II – Fluorosis на: 1) зубима мандибуле; 2) на горњем крајку десној фемура и 3) пателама;
 4) cribra femora; 5) срасли преломи ребара и 6) субпериостални хематом на левој тибиви
 Plate II – Fluorosis on: 1) mandibular teeth; 2) the upper end of the right femur and 3) patellae;
 4) cribra femora; 5) healed fractures of ribs and 6) subperiosteal hematoma on the left tibia